

Eliza Małek, ПОВЕСТЬ УТЕШНАЯ О КУПЦЕ БЕНЯША БУДНОГО В ПОЛЬШЕ И НА РУСИ (МЕЖДУ РЕНЕССАНСНОЙ НОВЕЛЛОЙ И НАЗИДАТЕЛЬНОЙ ПОВЕСТЬЮ), Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2013, ss. 272.

W procesie kształtowania się i rozwoju literatury rosyjskiej drugiej połowy XVII – początku XVIII wieku niebagatelną rolę odegrało piśmiennictwo zachodnioeuropejskie. Przyswajano je, jak pisze Eliza Małek w swoim pierwszym monograficznym opracowaniu tego zagadnienia, w postaci przekładów, wolnych tłumaczeń, parafraz, nierzadko, co ciekawe, za polskim pośrednictwem¹. Dzięki prozie staropolskiej do naszych wschodnich sąsiadów dotarła dość pokaźna liczba wątków i motywów, w dużej mierze zaspokajając stale rosnące zapotrzebowanie czytelników na utwory o charakterze świeckim, rozrywkowym. Wśród nich znalazła się m.in. wywodząca się z *Dekameronu* Boccaccia (nowela IX, dzień drugi) *Historyja krotofilna o kupcu, który się z drugim założył o cnotę żony swojej o zakład nie mały* Bieniasza Budnego (tyt. przekładu *Повесть утешная о купце, который заложился с другим о добродетели жены своей*). Budny nie opracował jednak noweli włoskiego humanisty, lecz jej wierszowaną przeróbkę zatytułowaną *Historya barzo piękna o Barnabaszu*, która wyszła spod pióra anonimowego autora i po raz pierwszy została opublikowana w roku 1571 (pełny tytuł tego wydania brzmi *Barnabasz. Historyja jako się zacny kupiec z drugim kupcem na cnotę żony swojej założył o zakład nie mały*).

Adaptacji *Historii o kupcu* Budnego na gruncie rosyjskim, ale też zaadaptowania włoskiej noweli przez literaturę staropolską, dotyczy recenzowana książka Elizy Małek „*Повесть утешная о купце*” *Беняша Будного в Польше и на Руси (между ренессансной новеллой и назидательной повестью)*. Jej pojawienie się należy odnotować z tym większym uznaniem, że jest to już trzecie w kolejności opracowanie w serii poświęconej recepcji piśmiennictwa polskiego w Rosji (Seria ukazuje się pt. *Biblioteka przekładów rosyjskich XVII–XVIII wieku z literatury staropolskiej*). Dwie poprzednie edycje dotyczyły przyswojenia i sposobu funkcjonowania w literaturze rosyjskiej wspomnianego okresu powiastek o charakterze facecjonicznym, a dokładnie rzecz ujmując, *Apoftegmat* Bieniasza Budnego².

Najnowsze opracowanie Elizy Małek, efekt wieloletnich zainteresowań i badań prowadzonych przez autorkę nad wspomnianą wyżej problematyką, ilustruje przede wszystkim ogrom pracy autorki – tekstologicznej, analitycznej, interpretacyjnej, jaki wykonała ona na przestrzeni bez mała 30 lat zanim w tej właśnie pogłębionej i uzupełnionej wersji przedstawiła czytelnikowi. Dość porównać ze sobą pierwszą pracę poświęconą roli prozy staropolskiej w rozwoju literatury rosyjskiej XVII-XVIII w., w tym także *Historii o kupcu* Budnego, publikowane w różnych latach artykuły na ten temat (m.in. w Leningradzie

¹ Monograficzne opracowanie powyższego zagadnienia stanowi rozprawa Elizy Małek *Narracje staropolskie w Rosji XVII i XVIII wieku*, Łódź 1988.

² E. Małek, *Первый древнерусский перевод «Апофегмат» Беняша Будного. Исследование и издание текста*, Łask 2011 i E. Małek, S. Nikolajew, *Петровский перевод «Апофегмат» Беняша Будного*, Łódź 2012.

(1979) i Petersburgu (1993), Wiesbaden (1987), Rzymie (1990)) i właśnie najnowsze opracowanie powyższego zagadnienia, by przekonać się, ile jeszcze kwestii musiało zostać rozstrzygniętych na przestrzeni tych wszystkich lat.

Na początku warto odnotować zamysł kompozycyjny recenzowanej książki, wyraźnie wyodrębniają się w niej bowiem dwie części, z których pierwsza ma charakter stricte analityczny, natomiast na drugą część składają się Aneksy. Stanowią one wartość samą w sobie, ponieważ w jednym z nich po raz pierwszy opublikowano polski tekst *Historii o kupcu* według wersji tekstu wydanego na początku XVII w. w Lubczu, a także jego wierną kopię, odtworzoną na podstawie egzemplarza przechowywanego w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie. W drugim natomiast umieszczono wszystkie znane współcześnie teksty pięciu, a nie jak wcześniej sądziła Autorka, czterech redakcji staroruskiego przekładu *Historii o kupcu* wraz z istniejącymi ich odpisami.

Wartość przedsięwzięcia naukowego Elizy Małek znacznie podnosi fakt, że w swoich rozważaniach badaczka nie pomija problemu genezy samej *Historii krotofilnej o kupcu* Budnego, zwłaszcza zaś, co zostało w książce szczególnie mocno wyeksponowane, jej relacji wobec anonimowej *Historii barzo pięknej o Barnabaszu*. Odegrała ona, o czym była mowa wyżej, rolę tekstu-pośrednika w procesie adaptacji noweli Boccaccia na gruncie polskim. Jest to zamysł o tyle istotny, że stan badań nad utworem Budnego w Polsce nie przedstawia się imponująco, mimo że pierwsza o niej wzmianka pojawiła się jeszcze w 1826 roku. Skrupulatnie odnotowując w rozdziale pierwszym monografii wszelkie ślady funkcjonowania utworu Budnego w polskim obiegu naukowym, Autorka wykazuje znakomitą wręcz orientację w tym zakresie. Budzi to tym większe uznanie, że w zasadzie przez cały wiek XIX i na początku XX nie odróżniano przeróbki *Historii o kupcu* Budnego od wierszowanej wersji noweli Boccaccia, przypisując autorstwo tej ostatniej Budnemu. Niestety, błędne przekonanie o tym, jakoby utwór Budnego był tłumaczeniem noweli Boccaccia utrzymuje się, jak zauważa Eliza Małek, do dnia dzisiejszego³, mimo że na zależność *Historii krotofilnej o kupcu* Budnego od *Historii barzo pięknej o Barnabaszu* anonimowego pisarza wskazywał już w roku 1933 Julian Krzyżanowski, ona sama zaś poświęciła temu wiele uwagi w swej monografii z roku 1988.

Wprawdzie już rozdział pierwszy opracowania przynosi wiele istotnych, by nie rzec: fundamentalnych ustaleń w zakresie badanych zjawisk, walory naukowe podjętego przez Autorkę przedsięwzięcia pozwala jednakże w pełni docenić dopiero drugi rozdział monografii, zawierający nadzwyczaj klarowne i usystematyzowane ujęcie problemu adaptacji utworu Budnego na gruncie rosyjskim.

Zaczyna się on od omówienia stanu badań nad staroruskim przekładem utworu Budnego, który po raz pierwszy w rosyjskiej perspektywie badawczej pojawia się w roku 1857 za sprawą Aleksandra Pypina, choć badacz mylnie utożsamiał tekst Budnego z

³ Jak wskazuje E. Małek (rozdz. I, przypis 13 jej książki), taka nieścisłość pojawia się w monografii M. B. Topolskiej *Spoleczeństwo i kultura w Wielkim Księstwie Litewskim od XV do XVIII wieku*, (Poznań–Zielona Góra 2002, c. 180). Także w najnowszej bibliografii polskich przekładów włoskiej prozy *Historia krotofilna o kupcu* Budnego wciąż jest traktowana jako przekład noweli Boccaccia. Ani słowem nie wspomina się o korzystaniu przez Budnego z tekstu-pośrednika. Por. J. Miszalska, M. Gurgul, M. Surma-Gawłowska, M. Woźniak, *Od Boccaccia do Eco. Włoska proza narracyjna w Polsce (od XVI do XXI wieku)*, Kraków 2011, s. 75).

wierszowanym wariantem noweli o kupcu. W zasadzie do połowy XX wieku nie było żadnych prac poświęconych adaptacji przekładu *Historii o kupcu* przez piśmiennictwo rosyjskie, mimo że odkrywano kolejne jej odpisy. Największe zasługi w zakresie właściwego określenia źródła staroruskiego przekładu utworu Budnego położyła Olga Dzierżawina, samego nazwiska Budnego badaczka jednakże nie wymienia. Po raz pierwszy odnotowuje natomiast, że nie *Dekameron* był dla Budnego pierwowzorem jego opracowania oraz wskazuje na istnienie czterech nieznanych dotąd odpisów przekładu.

W następnej kolejności Autorka recenzowanej monografii charakteryzuje strategie translatorskie anonimowego tłumacza *Historii o kupcu* Budnego, po czym podejmuje próbę – oczywiście jak najbardziej udaną – określenia kierunków interpretacji przekładu noweli polskiego humanisty i jego twórczego przyswajania na gruncie rosyjskim. Analiza właściwości poszczególnych redakcji *Historii o kupcu* wraz z ich odpisami pokazuje, że recepcja tego utworu była w Rosji dość aktywna, czego dowodem jest pięć redakcji bynajmniej nie ograniczających się do biernego kopiowania oryginału. Biorąc pod uwagę ich właściwości językowo-stylistyczne i kompozycyjne, zmiany w zakresie fabuły, form podawczych, sposobach charakterystyki bohaterów, określa się je odpowiednio mianem redakcji pierwotnej, krótkiej, rozszerzonej, budującej (przykładowej) i bajkowo-bylinowej. Prowadzonym w tym rozdziale rozważaniom, podobnie zresztą jak i w całej książce, towarzyszy nieustanna troska o uczynienie omawianych zjawisk maksymalnie zrozumiałymi dla współczesnego czytelnika, zwłaszcza że są one przecież elementem kultury już nieistniejącej, która bezpowrotnie odeszła w przeszłość.

Jeszcze jednym niezaprzeczalnym walorem pracy Elizy Małek jest to, że, dążąc do rekonstrukcji niejako poetyki immanentnej badanych tekstów, ukazania zarówno ich cech najbardziej typowych, jak i wewnętrznego zróżnicowania, Autorka dąży jednocześnie do odczytania wpisanych w *Historię o kupcu Budnego* i jej staroruskich odpowiedników strategii nadawczo-odbiorczych, uwzględniając przy tym system społeczno-kulturowych uwarunkowań, w jakich funkcjonowały wspomniane utwory. Te właśnie refleksje natury kulturologicznej nadają rozprawie Elizy Małek na wskroś nowatorski i nowoczesny charakter, bowiem w konsekwencji wykracza ona znacznie poza obszar badań stricte filologicznych.

Wszystkie swoje spostrzeżenia Autorka ilustruje odpowiednio dobranymi przykładami. Trzeba podkreślić, że z obfitego materiału egzemplifikacyjnego pracy zostały one wyselekcjonowane w taki sposób, by nie przeciążyć jej nadmiarem szczegółów, lecz stanowić najbardziej reprezentatywne przykłady zmian, w dodatku takich zmian, które mają konsekwencje semantyczne, kompozycyjne, a niekiedy nawet i gatunkowe.

Podsumowując zatem, należy powiedzieć, że praca Elizy Małek pt. *Повесть утешная о купце Беняша Будного в Польше и на Руси (между ренессансной новеллой и назидательной повестью)* jest publikacją niezwykle ważną naukowo. Jako praca przekonująca metodologicznie, oparta na znakomitej wręcz znajomości tematu, wypełnia kolejną lukę w badaniach nad recepcją literatury polskiej w Rosji. Jest ponadto, co nieczęsto się zdarza w odniesieniu do publikacji naukowych, bardzo interesująca także pod względem czytelniczym, choć lektura to dość wymagająca.

Iwona Rzepnikowska
UMK Toruń